

દુલેરાય કારાણી

(જન્મ : તા. 26-02-1896; અવસાન : તા. 26-02-1989)

દુલેરાય કારાણીનો જન્મ કચ્છ જિલ્લાના મુંદ્રામાં થયો હતો. કચ્છના પ્રતિષ્ઠિત સાહિત્યકાર, કવિ અને લોકસાહિત્યના વિદ્વાન સંશોધક દુલેરાય કારાણીની જન્મ અને મૃત્યુની તારીખ સમાન છે.

તેમણે ‘બ્લેક હિલ્સ ઓફ કચ્છ’ ગ્રંથનો ‘કારા ડુંગર કચ્છા જા’ નામે અનુવાદ કર્યો છે. તેમણે થોકબંધ લોકકથાઓ આપી છે. કચ્છના ‘મેઘાણી’ તરીકે તેઓ ઓળખાતા હતા. તેમણે લખેલો ‘કચ્છ કલાધર’ એક ઐતિહાસિક ગ્રંથ છે. તેમની પાસેથી ‘ગાંધીબાવની’, ‘સોનલબાવની’ તેમજ ‘કચ્છી સંગર’ જેવી પદ્ય રચનાઓ મળી છે. તેમણે ‘કચ્છના સંતો અને કવિઓ’, ‘કચ્છનું લોકસાહિત્ય’ જેવી કૃતિઓ આપી છે.

આ લોકકથામાં દીવમાં રંગાટનું કારખાનું ચલાવતાં જેઠીબાઈ પોર્ટુગીઝ સરકારના અન્યાયી કાયદાઓનો પ્રતિકાર કેવી રીતે કરે છે તેની કથા છે. જે બાળકનાં માતપિતા ન હોય તેની મિલકત જપ્ત થતી, ખ્રિસ્તી ધર્મ સ્વીકારવાની ફરજ પડતી તે કાયદાની સામે જેઠીબાઈ યુક્તિ અને ઉદારતાથી વિજય મેળવે છે. એટલું જ નહિ, પોર્ટુગલ જઈને ત્યાંની રાણીને મળીને અન્યાયી કાયદો દૂર કરાવે છે એમાં એક નિરક્ષર સ્ત્રીની સંવેદનશીલતા, ખુમારી અને કોઠાસૂઝ ઉત્તમ રીતે વ્યક્ત થાય છે. આજથી દોઢ-બે સદી પહેલાં આવું વ્યક્તિત્વ હોય તે આપણા સંસ્કારજીવનનું ગૌરવ છે એ આ લોકકથા દ્વારા પ્રગટ થયું છે.

રાઓશ્રી ભારમલ્લજીના રાજ્ય-અમલ દરમિયાન માંડવીની ખત્રિયાણી જેઠીબાઈની હિંમત અને કુનેહનો આ કિસ્સો માત્ર કચ્છ માટે જ નહિ પણ સમસ્ત ભારતના ઇતિહાસમાં સુવર્ણ અક્ષરે અંકિત રહેશે.

અમાસની અંધારઘેરી રાત્રિનો ગાઢ અંધકાર દશે દિશાને ઘેરી વળ્યો હતો. અર્ધી રાત વીતી ગઈ હતી. એ સમયે સૌરાષ્ટ્રને દક્ષિણ કિનારે આવેલ દીવ બંદરના રંગાટ અને વણાટકામના એક કચ્છી કારખાનામાં કાનજી નામનો એક કચ્છનો કામદાર છેલ્લા શ્વાસ લઈ રહ્યો હતો. અહીં એનાં ઘરબાર ન હતાં. પત્ની તો ક્યારનીયે પરમ ધામમાં પહોંચી ગઈ હતી. પેટનો ખાડો પૂરવા તે પોતાના એકના એક નમાયા પુત્રને લઈને કચ્છ-માંડવીના પંજુ ખત્રી અને તેની ધર્મપત્ની જેઠીબાઈના દીવબંદરના કારખાનામાં મજૂરી કરતો હતો.

ઘસ વરસના દીકરાને લઈને તે અહીં આવ્યો હતો. આજે એનો દીકરો ચૌદ વરસનો થયો હતો. ત્યાં તો કાનજી પણ એની સ્વર્ગવાસી પત્ની પાસે પહોંચી જવાની તૈયારીમાં આવી પડ્યો હતો. સગાં-સંબંધીમાં તો તેનો એકનો એક પુત્ર પમો અને કારખાનાના મજૂરો સિવાય બીજું કોઈ ન હતું. હા, કારખાનાની માલિકણ જેઠીમા તો મા કરતાં પણ વધારે હતી. એક કાનજી માટે જ નહિ આ કારખાનાના તમામ કામદારો પર એ માતા જેટલું જ વહાલ રાખતી હતી. પારકા પ્રદેશમાં પેટનું પૂરું કરવા આવેલ કામદારોની માતાની ખોટ જેઠીમા પૂરી કરતી હતી.

જેઠીમાએ કચ્છ-માંડવીથી ઉપડીને દીવ બંદરમાં રંગાટ અને વણાટકામનું એક મોટું કારખાનું ઊભું કર્યું હતું. ભારતના રંગાટકામના હુન્નરમાં કચ્છનો ફાળો મોટો હતો. જામ રાવળના વખતમાં કચ્છથી જામનગર આવેલ ખત્રીઓએ રંગાટકામને ખૂબ ખીલવી હતી. સમસ્ત સૌરાષ્ટ્રમાં જામનગરનું રંગાટકામ એક અવાજે વખણાતું. પરંતુ જેઠીબાઈએ તો દૂર દૂરના દીવબંદર પર પસંદગી ઉતારી હતી. દીવબંદરથી એના કારખાનાનો પુષ્કળ માલ પરદેશ પણ ચડતો હતો. યુરોપ, ઈરાન અને જંગબાર-મોઝાંબિક સુધી એનો માલ પહોંચી જતો હતો. ઉચ્ચ કક્ષાની રંગાટકામને લીધે દિવસે દિવસે આ કારખાનાનો વિકાસ વધુ ને વધુ થતો જતો હતો.

ગુજરાતના સુલતાનોના સમયમાં પોર્ટુગીઝ લોકોએ આક્રમણ કરીને દીવ જીતી લીધું હતું. સત્તરમાં સૈકાની અધવચ્ચેનો એ સમય હતો. પોર્ટુગલની મહારાણી વતી દીવનો વહીવટ પોર્ટુગીઝ ગવર્નર ચલાવી રહ્યો હતો.

એ અરસામાં પોર્ટુગલના પાદરીઓ તરફથી ધર્મપરિવર્તન વટાળપ્રવૃત્તિ પૂરજોશમાં ચાલી રહી હતી. ભારતમાં ખ્રિસ્તી ધર્મના ફેલાવા માટે પાદરીઓ જમીન-આસમાન એક કરી રહ્યા હતા. અજ્ઞાન અને ભોળા લોકોને લાલચમાં લપટાવીને તેમને ખ્રિસ્તી ધર્મમાં ખેંચી લેવામાં આવતા હતા. અહીંના કાયદાઓ પણ વટાળપ્રવૃત્તિને ઉત્તેજન આપે એવા પ્રકારના કરવામાં આવ્યા

હતા. એમાં એક કાયદો એવો હતો, કે કોઈ પણ બાળક નિરાધાર હોય તો તેને બળજબરીથી ખ્રિસ્તી બનાવી ને તેનાં માલ-મિલકત જપ્ત કરી લેવાં. આ અતિ અન્યાયી કાયદાએ દીવની જનતાના હૃદયમાં ફફડાટ પેદા કરી દીધો હતો. કાયદો એ કાયદો જ હતો અને કાયદો એનું કામ કરી રહ્યો હતો. પાદરીઓની સત્તા અને એમની જોહુકમી આ કાયદાથી બેમર્યાદ બની જતી હતી.

પોર્ટુગીઝ અમલની આવી આપખુદીના સમયમાં મરણપથારી પર પડેલ કાનજનો જીવ નીકળતો ન હતો. એના મૃત્યુ બાદ ચૌદ વરસના એના પુત્ર પર ખ્રિસ્તી પાદરીઓનો કાયદો કેવી આફત વરસાવશે એ ચિંતા કાનજી કામદારના કાળજાને કોરી ખાતી હતી. એનો જીવ એ ચિંતામાં જ અટવાયા કરતો હતો. આજે આઠ આઠ દિવસથી એણે અનાજનો એક દાણો પણ લીધો ન હતો. આમ છતાં છેલ્લાં ડયકાં ખાતો એનો જીવડો કેમે કરી નીકળતો ન હતો. એના જીવની મુક્તિ થતી ન હતી.

આઠમા દિવસની અર્ધી રાતે એના જીવને રૂંધાતો જોઈને જેઠીમા એને આશ્વાસન આપી રહ્યાં હતાં, ‘કાનાભાઈ, તું તારા જીવને ગતે કર ! તારે જે કંઈ કહેવું હોય તે કહી દે ! તારો જીવ કેમ અકળાય છે ?’

આ વખતે કાના કામદારે બાજુમાં જ ઊભેલા એના કિશોર પુત્ર તરફ અંગુલિનિર્દેશ કર્યો. જેઠીમા તરત જ એના મનની વાત પામી ગયાં. કિશોરનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈને કહ્યું : ‘કાના, હું આજે ભગવાનને સાક્ષી રાખીને પ્રતિજ્ઞા લઉં છું કે મારું આખું કારખાનું ઊંધું વળી જાય તો પણ તારા દીકરાને ઊની આંચ આવવા નહિ દઉં ! આજથી આ દીકરો તારો નથી પણ મારો છે. તું સુખેથી તારો જીવ ગતે કર.’

જેઠીમાના આ શબ્દોએ કાનાના અંતરના ઉત્પાતને શમાવી દીધો. એનું મૂંઝાતું મનડું શાંત બની ગયું. જેઠીમાનાં વચનોમાં એને પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા હતી. થોડી જ વારમાં એના પ્રાણ પરવારી ગયા.

ખેલ ખરાખરીનો હતો. કાનાના અવસાનની વાત બહાર પડી જાય તો તે જ ઘડીએ પાદરીઓ અને પોલીસોનો ધસારો આખા કારખાનામાં ઊથલપાથલ મચાવી દે એવું હતું. કાનાના નિરાધાર દીકરાને અને એની ઘરવખરીને પણ ખેંચી જાય. જેઠીમાએ સમયસૂચકતા વાપરીને કાનાના મૃત્યુની વાત પર પડદો પાડી દીધો અને બીજી જ દિશામાં પગલાં માંડ્યા. એ જ રાતે કારખાનાના એક બીજા કામદારની પુત્રી સાથે કાનાના પુત્ર પમાનાં લગ્ન પણ કરાવી દીધાં. લગ્નવિધિ પૂર્ણ થતાં ઝડપી ગતિએ પમાનું નવું ઘર મંડાવી દીધું.

બીજા દિવસની સાંજે કાનાના મૃત્યુની જાહેરાત કરવામાં આવી. પાદરીઓ તો ટાંપીને જ બેઠા હતા. તરત જ પોલીસપાર્ટીને સાથે લઈને પાદરી લોકોનું ધાડું આવી પહોંચ્યું. આ વખતે જેઠીમાં તો એક વીરાંગના બની ગયાં. પાદરીઓ અને પોલીસ આડે દીવાલ જેવાં બનીને તેણે નીડરતાથી પડકાર કર્યો કે, કાનાનો પુત્ર નિરાધાર નથી, એ તો ક્યારનોયે પરણી બેઠો છે. લગ્નગ્રંથિથી જોડાઈ ગયો છે.

જેઠીમાનું રૂપ આજે તો રણચંડી જેવું બની ગયું હતું. પોલીસ અફસર એની તેજસ્વિતા આગળ ડહાઈ ગયા હતા. થોડા ધમપછાડા મારી સૌ પાછા ફર્યા.

આમ છતાં એ લોકો ઝટ મમત મેલી દે એવા ન હતા કારણ કે એ તો મમતીલી પોર્ટુગીઝ સરકારના પાદરી હતા. કાનાનો મુકદ્દમો એ લોકો દીવાની પોર્ટુગીઝ અદાલતમાં લઈ ગયા. કાનાના પુત્રનાં લગ્ન ફોક કરવા એમણે ન્યાયની આદાલતનો આશરો લીધો. પણ થયેલ લગ્ન ફોક થઈ શકે નહિ એવો હિંદુ ધર્મના અબાધિત અધિકારનો અદાલત પણ ભંગ કરી શકે નહિ. અદાલતમાં આખરે આ લગ્ન કાયદેસર ગણાયાં અને પોર્ટુગીઝો હાથ ધસતા રહી ગયા.

આ રીતે જેઠીમાનો નૈતિક વિજય તો થયો, પરંતુ પોર્ટુગીઝ સરકારનો જાલીમ કાયદો એના અંતરમાં હજુ કાંટાની પેઠે ખટકતો હતો. આ કાળા કાયદાના સકંજામાંથી છૂટવા માટે કયો રસ્તો લેવો એ જ વિચારો એના અંતરમાં રાતદિવસ ઘોળાતા હતા.

જેઠીમાની સામે પોર્ટુગીઝની હઠાગ્રહી સરકાર હતી. સીધો સામનો કરવાથી તો આ સરકાર એને ચાંચડની માફક ચોળી નાખે એવો એ જમાનો હતો. એટલે જેઠીમાએ એક નવો જ માર્ગ ગ્રહણ કર્યો.

એક બાહોશ બેરિસ્ટરની સલાહ લઈને પોર્ટુગલની રાણી ઉપર, જેઠીમાએ પોર્ટુગીઝ સરકારના જુલમની કહાણી પોર્ટુગીઝ ભાષામાં હૃદયદ્રાવક શબ્દોમાં લખાવીને તૈયાર કરી. ત્યાર પછી આ અરજીના અંગ્રેજી અક્ષરોમાં મોટાં બીબાં લાકડાની પટ્ટીઓમાં કોતરાવીને તૈયાર કર્યાં. મોટી રેશમી ઓઢણી પર આ અરજી મોટાં અક્ષરોમાં સાંગોપાંગ છાપીને તૈયાર કરી.

અરજીની આજુબાજુ ચારે તરફ એક સુંદર ફૂલવેલ પણ છાપીને ગોઠવી દીધી. આખી ઓઢણી પર આ અરજી એવી કળાપૂર્વક તૈયાર કરવામાં આવી હતી કે જોનાર એને જોઈને જ ચકિત થઈ જાય. અરજીમાં માતબર હિંદુ ગૃહસ્થોની સહીઓ પણ લઈ લેવામાં આવી હતી. ધર્મને નામે ચાલતા જુલમોનો એમાં આબેહૂબ ચિતાર હતો.

આ અરજી છાપેલી ઓઢણીને સુંદર કિનખાબની થેલીમાં મૂકીને જેઠીબાઈએ પ્રવાસની તૈયારી કરવા માંડી. દીવ બંદરેથી વહાણોમાં ઊપડીને બે અઠવાડિયાં પછી પોર્ટુગલની ધરતી પર પગ મૂક્યો.

અહીં આવી પોર્ટુગલના ગવર્નરના બે મોટા અધિકારીઓની જેઠીબાઈએ મુલાકાત લીધી. એકનું નામ હતું, એન્ટોનિયોમેલો-દ-કેસ્ટ્રો અને બીજાનું નામ હતું એનલિકેસ્ટ્રો-દ-રાલ. આ બંને અધિકારીઓએ ઘણી જ સહાનુભૂતિથી જેઠીબાઈને મુલાકાત આપી. એની બધી હકીકત પણ ધ્યાનમાં લીધી. આ મુલાકાત વખતે જેઠીબાઈ ધોળે દિવસે હાથમાં સળગતી મશાલ લઈને ગઈ હતી. કારણમાં એમ હતું કે પોર્ટુગીઝ સરકારના રાજ્યમાં ઘોર અંધકાર છે એટલે એને પ્રકાશની જરૂર છે.

આ પ્રયોગે ઉભય અધિકારીઓ પર ભારે અસર કરી. આ ઓફિસરોએ એ વખતની પોર્ટુગલની રાણી ડોન લ્યૂઝાની મુલાકાતની સગવડ કરી આપી, એટલું જ નહિ પણ જેઠીબાઈની અરજ પર ખાસ લક્ષ્ય આપવાની ભલામણ પણ કરી દીધી.

પોર્ટુગલની રાણી અને જેઠીબાઈની મુલાકાત ઠીક ઠીક લાંબી ચાલી. ભારતની એક કાળા રંગની બાઈને મુલાકાત આપતી વખતે પોર્ટુગલની રાણીએ ખૂબ સૌજન્ય દાખવ્યું હતું. જેઠીબાઈએ હૃદય ખોલીને બધી હકીકત રજૂ કરી અને ભારતીય કળાની છાપેલી ઓઢણી રાણીને ભેટ કરી. ઓઢણીની અંદર મોટા અક્ષરે છાપેલી અરજી વાંચીને રાણી તો આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગઈ. અરજીની કરુણ કહાણીએ તેની આંખોમાં આંસુ આણી દીધાં. ખરેખર, એક સ્ત્રીના હૃદયને સ્ત્રીના હૃદય સિવાય બીજું કોણ પારખી શકે ?

રાણીએ જેઠીબાઈની કલામય કૃતિ અને હિંમત માટે ધન્યવાદ આપ્યા અને આભારની લાગણી વ્યક્ત કરી. ભારતમાં પોર્ટુગીઝ સત્તાનો જુલમી કાયદો તેણે પોતાના ખાસ ફરમાનથી રદ કરાવ્યો.

તે દિવસથી જેઠીબાઈની ઓઢણી - ‘પાન-દ-જેઠી’નું નામ વિખ્યાત બની ગયું. આ ઓઢણીની ભાત સાથે જેઠીબાઈનું નામ પણ જોડવામાં આવ્યું. આ ભાત ભારતની એક અનોખી ભાત ગણાઈ.

રાણીની આજ્ઞાનો ઠરાવ એક તામ્રપત્ર પર કોતરવામાં આવ્યો. આ તામ્રપત્ર ઘણા માન અને દબદબા સાથે જેઠીબાઈને અર્પણ કરવામાં આવ્યું.

એ ઉપરાંત જેઠીબાઈના માનમાં અઠવાડિયામાં એક દિવસ તેમના ઘર આગળ બેન્ડ વગાડવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો. જેઠીબાઈની જિંદગી સુધી આ કાર્યક્રમનો અમલ ચાલુ હતો. પોર્ટુગીઝ ઓફિસરો જેઠીબાઈના ઘર પાસેથી પસાર થતા ત્યારે જેઠીબાઈના માનમાં પોતાના માથા પરથી હેટ ઉતારી નાખતા.

કચ્છ-માંડવીનાં એક અભણ બાઈ-જેઠીબાઈ આ રીતે પોતાના ગજા ઉપરવટનું એક અદ્ભુત કાર્ય કરીને પોતાના નામને પ્રખ્યાત કરી ગયાં, અમર કરી ગયાં

(‘કચ્છડો બારે માસ’માંથી)

શબ્દ-સમજૂતી

સમાનાર્થી શબ્દો/શબ્દાર્થ

શાણપણ ડહાપણ; આપખુદી આપખુદ વર્તન, સ્વેચ્છાચાર; ઉત્પાત ધાંધલ, તોફાન; શમાવી દેવું ટાકું પાડવું, શાંત કરવું; મમત હઠ, જિદ; ચાંચડ એક જંતુ; જાલિમ જુલમ કરનારું; સંક્રંજો (ગાળિયો) ભીંસ; જુલમ સિતમ, અત્યાચાર; સાંગોપાંગ પૂરેપૂરું; માતબર ભરપૂર, સમૃદ્ધ; સૌજન્ય સજ્જનતા, માણસાઈ; ફરમાન હુકમ, આદેશ

વિરુદ્ધાર્થી શબ્દો

અમાસ × પૂનમ; અંધકાર × ઉજાસ; અજ્ઞાની × જ્ઞાની; ભોળું × લુચ્ચું; શાંત × અશાંત; ન્યાય × અન્યાય; વિજય × પરાજય; નૈતિક × અનૈતિક

રૂઢિપ્રયોગ

કાળજાને કોરી ખાવું - દુઃખની અનુભૂતિ થવી; ઊની આંચ આવવી - દુઃખ કે તકલીફ આવવી; બાજી બગડી જવી - યોજના કે ગોઠવણ નિષ્ફળ જવી; ધૂળમાં મળી જવું - નાશ પામવું; પ્રાણ પરવારી જવા - મૃત્યુ થવું

શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ

કામ કઢાવી લેવાની કળા - કુનેહ; અંધારિયા પક્ષનો છેલ્લો દિવસ - અમાસ; કળા કારીગરીવાળો ઉદ્યોગ - હુન્નર; બહાદુર સ્ત્રી - વીરાંગના

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોમાં આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી ખરાની (✓) નિશાની કરો.

(1) જેઠીબાઈનું મૂળ વતન કયું ?

(a) કચ્છ-માંડવી (b) કચ્છ-અંજાર (c) કચ્છ-ભૂજ (d) કચ્છ-મુંદ્રા

(2) જેઠીબાઈ અને તેમના પતિ શેનું કારખાનું ચલાવતાં હતાં ?

(a) હીરા ઉદ્યોગ (b) શણ ઉદ્યોગ (c) રંગાટ-વણાટકામ (d) ભરત-ગૂંથણકામ

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

(1) જેઠીબાઈએ કયા સ્થળે રંગાટ અને વણાટકામ ઊભું કર્યું હતું ?

(2) સૌરાષ્ટ્રમાં કયા સ્થળનું રંગાટકામ વખણાતું ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

(1) જેઠીબાઈના કારખાનાનો માલ કયા-કયા દેશમાં જતો હતો ?

(2) પોર્ટુગીઝ ઓફિસરો જેઠીબાઈના ઘર પાસેથી પસાર થતા ત્યારે શું કરતા ?

4. નીચેના પ્રશ્નોના સવિસ્તર ઉત્તર લખો :

(1) પોર્ટુગલના પાદરીઓ ખ્રિસ્તી ધર્મ ફેલાવવા માટે કેવી રીતો અપનાવતા હતા ?

(2) ‘જેઠીબાઈ’નું પાત્રાલેખન કરો.

વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ

- ‘સ્વાતંત્ર્યસેનાનીઓ’ની વેશભૂષા સ્પર્ધા ગોઠવવી.
- ગૌરવરૂપ સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર વર્ગખંડમાં સંભળાવો.
- ભારતની વીરાંગનાઓના પ્રસંગો એકઠા કરી હસ્તલિખિત અંક તૈયાર કરો.
- ભારતના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં ભાગ લેનાર સ્ત્રીપાત્રોનો પરિચય મેળવો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

- વધુ ને વધુ વિકાસ થતો જતો હતો.
- પ્રવૃત્તિ પૂરજોશમાં ચાલી રહી હતી.

- ઝડપી ગતિએ ઘર મંડાવી દીધું.
- દબદબા સાથે જેઠીબાઈને અર્પણ કરવામાં આવ્યું.

અહીં લીટી દોરેલ શબ્દો તેની પાછળ આપેલ ક્રિયા કેવી રીતે થઈ તે વર્ણવે છે. અર્થાત્ ક્રિયાના અર્થમાં ઉમેરો કરે છે. આમ, ક્રિયાના અર્થમાં ઉમેરો કરતાં શબ્દો ક્રિયાવિશેષણ તરીકે ઓળખાય છે તે સમજો. આપણે રોજિંદા જીવનમાં આવા શબ્દો વાપરીએ છીએ... જેમકે ‘હું ઝડપથી દોડ્યો’, મેં એને દૂરથી જોયો.’ આવાં વાક્યોમાં પણ આપણે ક્રિયાવિશેષણરૂપે વાપરીએ છીએ. પાઠનાં અન્ય વાક્યો તપાસી ક્રિયાવિશેષણ ઓળખો.

- “જેઠીમાનું રૂપ આજે રણચંડી જેવું બની ગયું હતું.”
- “...તો આ સરકાર એને ચાંચડની માફક ચોળી નાખે...”

આ હકીકતને આ રીતે રજૂ કરવામાં આવે કે... ‘જેઠીમા આજે ખૂબ ગુસ્સામાં દેખાતાં હતાં’ અને ‘સરકાર એને અન્યાય કરે’ તો હકીકતનું આ સાવ સામાન્ય વર્ણન થયું ગણાય; પણ લેખકે તેને વધારે અસરકારક બનાવવા, ચોટદાર બનાવવા ‘જેઠીમા’ને ‘રણચંડી’ની ઉપમા આપી છે અને ‘એને’ (જેઠીમાને) ચાંચડની ઉપમા આપી છે. તથા સરકાર કેટલી તાકાતવાન છે તે બતાવ્યું છે. અલંકારના પ્રયોગથી વ્યક્તિ, ઘટના કે પ્રક્રિયા કેટલી પ્રત્યક્ષ બને છે, ચિત્રાત્મક બને છે, થોડામાં ઘણું સૂચવે છે તે સમજો.

શિક્ષકની ભૂમિકા

- નારીશક્તિનું રૂપ છે. જેઠીબાઈ તેનું ઉદાહરણ છે તે પ્રસ્તુત પાઠને આધારે વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવું. માલિક અને નોકર વચ્ચે ભેદભાવ રાખ્યા વિના પોતાના કારીગરના મૃત્યુને સુધારનાર જેઠીબાઈએ માનવતાની મિસાલ રજૂ કરી. એટલું જ નહિ, પોર્ટુગીઝોને કાયદામાં પરિવર્તન લાવવું પડે તેવા લાગણીસભર ઉપાયો કર્યા. કાયદો બદલાવી સન્માન પણ પ્રાપ્ત કર્યું. તે વિસ્તારથી સમજાવી સ્ત્રી ધારે તો શું શું કરી શકે તેની વિદ્યાર્થીઓ સાથે ચર્ચા કરવી.
- ઝાંસીની રાણી જેવી વિરાંગનાઓના સંદર્ભો આપી વિદ્યાર્થીઓમાં સ્ત્રી સન્માનની ભાવના વધે તેવા પ્રયત્ન કરવા. ‘સર્વધર્મ સમ, સર્વધર્મ મમ’ની ઉક્તિ મુજબ વિદ્યાર્થીઓને બધા ધર્મો પ્રત્યે સમાનભાવ, આદર અને સન્માન જાગે તે વિશે પણ ચર્ચા કરવી.

